

HUQUQ NORMASI VA TUSHUNCHASI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI IQTISODIYOT VA MOLIYA VAZIRLIGI
HUZURIDAGI BOJXONA QO'MITASI BOJXONA INSTITUTI 124 -GURUH

KURSANTLARI

SORIYEV OG'ABEK

UMIRBEKOV ISLAMBEK

DAVLAT VA HUQUQ NAZARIYASI FANIDAN ILMIY MAQOLASI

Annotatsiya: Huquq normasi yuridik fan, xususan, davlat va huquq nazariyasining fundamental kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada huquq normalari va tushunchasi haqida kerakli ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Huquq normasi, Gipoteza, Sanksiya, Dispozitsiya, huquq majburiyatlari.

Huquq normasi - davlat tomonidan belgilanadigan, muayyan shaklda ifodalanadigan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga qaratilgan umummajburiy yurish-turish qoidasi. Huquq normasi tegishli normativ-huquqiy solishga hujjatlar, shuningdek, huquq manbaining boshqa turlari shaklida namoyon bo'ladi. Huquq tarmoqlariga bog'liq holda ma'muriy-huquqiy, jinoiy-huquqiy huquq normalari, mehnat, ekologiya, xalqaro, konstitutsiyaviy, xo'jalik va huquqning boshqa tarmoqlariga oid huquq normalari farqlanadi. Amal qilish vaqtiga ko'ra, doimiy (rasmiy bekor qilingunga qadar amal qiladigan) va vaqtinchalik (faqat muayyan vaqt oralig'ida amalda bo'luvchi) Huquq normasi bo'ladi. Huquq normasi amal qilish hududiga qarab, umumiy va mahalliy normalarga bo'linadi, bunda birinchisi butun mamlakat hududida amal qilsa, ikkinchisiga kiradigan normalar ma'lum hududlarda amal qilishi mumkin. Huquq normasi sub'yektlariga qarab, umumiy va maxsus normalarga ajraladi, bunda birinchisi hamma huquq sub'yektlari uchun, ikkinchisi esa, aholining muayyan guruhi yoki aniq belgilangan doiradagi sub'yektlar (pensionerlar, nogironlar, ichki ishlar xodimlari va shahrik.) uchun taalluqli bo'ladi. Bulardan tashqari, Huquq normasini boshqa qator mezonlar asosida tasniflashlar ham mavjud. «Norma» so'zi lotinchadan olingan bo'lib, «qoida», «namuna» degan ma'nolarni anglatadi.

Huquq normasi - davlat tomonidan o'rnatiladigan yoki ma'qullanadigan, muayyan shaklda ifodalanadigan, ijtimoiy munosabatni tartibga solishga qaratilgan umummajburiy xulq-atvor qoidasi Huquq tizimining barcha elementlari (norma, institut, soha) huquq normasi bilan chambarchas bog'liqlikda mavjud boladi. Boshqacha aytganda, huquq normasi huquqiy tizimning asosini, boshlang'ich hujayrasini tashkil etadi. Shu sababli unda, avvalambor, huquq m azm unining asosiy

xususiyatlari ifodalanadi. Huquq normalari ijtimoiy normalar sifatida kishilarning ozaro munosabatlaridagi xulqatvor normalari jumlasiga kiradi. Bu ruxsat berish, cheklash, taqiqlash yoki pozitiv huquqqa xos majburiyatlar qoidasini o‘z ichiga oluvchi qoidadir. Huquq normasi - ijtimoiy hodisa sifatida huquqning asosiy, muhim qismi, butun huquqiy tizimning bosh tushunchasidir.

Huquqning shakllanishi va amalga oshirilish jarayoni, qonunlar, barcha yuridik tushunchalar va tuzilishlar, hatto nazariya ham o‘z zamirida bevosita yoki bilvosita huquq normasiga ega bo‘ladi.

Huquq normasining asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

1. Irodaviy xarakterga egaligi. Unda jamiyatning davlat irodasi, manfaati, maqsadi aks etadi. Mazkur iroda ijtimoiy voqelikning ijtimoiy-iqtisodiy, milliy, ma’naviy, tabiiy va boshqa shart-sharoitlar bilan bevosita bog‘liq bo‘ladi.

2. Normativligi. Huquq normasining normativligi jamiyat rivojlanishining muayyan davrida tipik va barqaror holatda bo‘lgan hamda o‘zining takroriyliigi va umumiyliigi bilan tavsiflanadigan kishilarning munosabatlari va harakatlarini tartibga solishida namoyon bo‘ladi.

3. Davlat bilan o‘zaro bog‘liqligi. Huquq normalari davlat tomonidan o‘rnatiladi, ma’qullanadi, o‘zgartiriladi yoki bekor qilinadi. O‘z navbatida, davlatning jamiyat hayotining turli yo‘nalishlaridagi faoliyati huquq normalari bilan chegaralanadi va tartibga solinadi. Huquq normalarining bajarilishi davlat tomonidan ta’minlanadi.

4. Umummajburiyligi. Bu shuni anglatadiki, huquq normalari barcha huquq subyektlariga qaratilgan bo‘ladi va ushbu normalar ular tomonidan bajarilishi majburiy hisoblanadi.

5. Rasmiy va shaklan aniqlikka egaligi. Huquq normasi umumijtimoiy iroda sifatida davlat tomonidan o‘rnatilgan rasmiy yuridik hujjatlar shaklida (normativ-huquqiy hujjatlar, normativ shartnoma va boshqalar) ifodalanadi. Shuningdek, boshqa ijtimoiy normalardan farqli ravishda huquq normalari aks etgan normativhuquqiy hujjatlar muayyan rekvizitlarga ega bo‘ladi (qabul qilingan vaqti, joyi, ro‘yxat raqami, nomi va boshqalar).

6. Tizimliliigi. Tizim so‘zi yunoncha «systeme» terminidan olingan bo‘lib, o‘zbek tilida «yaxlit», «qismlardan iborat» degan ma’nolarni bildiradi. Mazkur belgi huquq normasining muayyan tarkibiy qismlarning mantiqiy, izchil va mutanosiblikda ekanligini anglatadi. Huquq normasi kichik tizimlardan, ya’ni o‘zaro bog‘liq elementlardan iborat bo‘ladi.

Ularning bo‘linishi yuzasidan turli xil qarashlar mavjud bo‘lishiga qaramasdan, barcha huquqshunos olimlar tomonidan huquq norma elementlari 3 ta (gipoteza, dispozitsiya va sanksiya) ekanligi yakdil qabul qilinadi. Huquq normasi o‘z ichki tuzilishiga ega bo‘lib, 3 qismdan iboratdir: gipoteza, dispozitsiya, sanksiya. Gipotezada Huquq normasida belgilanadigan qoida qanday sharoitda va holatda kim tomonidan amalga

oshirilishi ko'rsatiladi. Dispozitsiyada gipotezada ko'rsatilgan hollardagi munosabatlar ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari ifodalanadi. Sanksiya dispozitsiyada ko'rsatilgan qoidani buzgan shaxsga nisbatan davlat organi qo'llashi mumkin bo'lgan ta'sir chorasini belgilaydi.

Ushbu mavzuda birqancha olimlar ham o'z fikrlarini bildirgan:

1. Jon Austin (Pozitivizm)

Jon Austin (1790-1859) — huquqshunoslikdagi eng muhim positivist olimlardan biridir. Uning fikriga ko'ra, huquq normalari faqat davlat tomonidan yaratilgan va qonuniy tasdiqlangan qo'llanma sifatida qaraladi. Austinning yondashuviga ko'ra, huquqning mohiyati shundan iboratki, uni faqatgina davlat qonunlaridan olish mumkin. Huquq normasi bu majburiy amaliy qoidalar bo'lib, ularni davlat o'rnatadi va ularga rioya qilishni ta'minlaydi.

Izohi: Austin uchun huquqning asosiy xususiyati uning ijtimoiy majburiyatlarda aks etishidir. Bunday yondashuvda huquq ijtimoiy tartibni saqlash uchun zarur vosita sifatida ko'riladi va u davlatning mustahkam nazorati ostida bo'ladi. Shuning uchun, huquq normalarining majburiyligi va ularni bajarmaganlarga beriladigan jazolar muhim o'rin tutadi.

2. Karl Marks (Sotsialistik nazariya)

Karl Marks (1818-1883) huquqni ijtimoiy tizim va iqtisodiy strukturalarning aks-sadosi sifatida ko'rgan. U huquqni sinfiy kurash, iqtisodiy manfaatlar va ijtimoiy tengsizlikning ifodasi deb ta'kidlagan. Marxizm huquqning tabiati jamiyatdagi iqtisodiy asoslar va sinfiy qurilish bilan bog'liqdir. Marxning fikricha, kapitalistik jamiyatda huquq tizimi ishlovchilarning manfaatlariga qarshi, egalar sinfining manfaatlarini himoya qilish uchun ishlaydi.

Izohi: Marksning huquq tushunchasi ijtimoiy adolatni ta'minlash uchun jamiyatdagi sinfiy kurashni anglatadi. U huquqni har bir jamiyatning iqtisodiy tizimiga va ijtimoiy tuzilmasiga bog'liq tarzda tushunadi. Marxistlar uchun huquq va qonunlar o'z-o'zidan ijtimoiy inqilobni amalga oshirishni maqsad qilgan ijtimoiy tizimni yaratishda muhim vosita sifatida qaraladi.

3. Tommaso Gvinteri (Tabiiy huquq)

Tommaso Gvinteri (1588-1674) tabiiy huquq nazariyasining rivojlanishida muhim shaxsdir. Gvinteri tabiiy huquqni insonning asosiy huquqlarini himoya qilishning zaruriyati sifatida ko'rgan. Unga ko'ra, insonlarning barchasi "tabiatdan" olingan erkinliklarga ega, va bu huquqlar jamiyatdagi har bir insonga nisbatan doimo hurmat qilinishi kerak. Tabiiy huquqda bir nechta asosiy tamoyillar — erkinlik, tenglik va adolat muhim o'rin tutadi.

Izohi: Gvinterining nazariyasi, insonning ijtimoiy hayotida o'z huquqlarini himoya qilish uchun tabiiy huquqlarga ega bo'lishini ta'kidlaydi. U tabiatning qonuniy tamoyillarini yoritadi va insonlarning xohish-irodasini jamiyatda erkinlik va adolat

asosida shakllantiradi. Tabiiy huquq nazariyasiga ko‘ra, huquq normalari tabiatning o‘zida mavjud bo‘lgan adolat va tenglik prinsiplariga asoslanishi kerak.

4. Germanni Xegel (Sotsializm va davlat nazariyasi)

Germanni Xegel (1770-1831) huquqni davlatning bir qismi sifatida ko‘rgan. Xegelning fikricha, huquqni insonlarning erkinliklarini amalga oshirish va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish vositasi sifatida qarash kerak. Xegel davlatni "erkinlikning ro‘yobga chiqishi" deb ta'riflagan, chunki u erkinlik va tartibni uyg‘unlashtiruvchi o‘rta vosita sifatida ko‘rilgan.

Izohi: Xegelning yondashuviga ko‘ra, huquq normalari insonning erkinlik va mustaqilliklarini ta'minlash uchun davlat tomonidan nazorat qilinadi. Xegelning tasavvuriga ko‘ra, huquq normalari davlatning rivojlanishi va uning ijtimoiy tizimida erkinlikning shakllanishiga imkon beradi. U huquqni davlatning rasmiy tizimining zaruriy qismi sifatida ko‘rgan va uning asosiy maqsadi ijtimoiy muvozanatni saqlash bo‘lishi kerak.

Huquq normalari va tushunchalari haqida olimlarning fikrlarini umumlashtirgan holda, shuni aytish mumkin: huquq — bu jamiyatda tartib va adolatni saqlash, inson huquqlarini himoya qilish va ijtimoiy munosabatlarni boshqarish uchun yaratilgan majburiy qoidalardan iboratdir. Turli olimlarning yondashuvlari huquqning mohiyatini va uning jamiyatdagi rolini turlicha talqin etadi. Pozitivistlar huquqni faqat davlat tomonidan belgilangan qonunlar sifatida ko‘rsalar, tabiiy huquq tarafdorlari insonning tug‘ma huquqlari bilan bog‘laydi. Marksistlar esa huquqni iqtisodiy va sinfiy munosabatlar bilan, ijtimoiy adolatni ta'minlash vositasi sifatida ko‘radilar.

Xulosa qilib aytganda, huquq — bu nafaqat davlat tomonidan o‘rnatilgan qoidalar to‘plami, balki insoniyatning axloqiy, ijtimoiy va siyosiy ehtiyojlariga javob beradigan tizimdir. Har bir nazariy yondashuv huquqni jamiyatni boshqarish, odamlarning erkinligini himoya qilish va adolatni ta'minlashda muhim vosita sifatida ko‘rmoqda. Shuning uchun huquq normalari va tushunchalari haqidagi ilmiy fikrlar jamiyatni rivojlantirish va unga moslashtirishda davom etadi, bu esa huquq tizimining doimiy yangilanishi va takomillashuviga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

Konstitutsiyaviy normalar 3 qismdan emas, asosan gipoteza va dispozitsiyadan iborat bo‘ladi. Jinoiy va ma‘muriy javobgarlikni ko‘zda tutuvchi normalar esa — asosan dispozitsiya va sanksiyadan iborat bo‘ladi (mas, Jinoiyat va ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodekslarning maxsus qismi normalari).

1. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. - T.: Adolat, 2018. - B. 257.
2. Islomov Z.M. Davlat va huquq nazariyasi / masul muxarrirlar: X. Rahmonqulov, akademik, J.F.D., prof., X. Boboev, J.F.D., prof. - T.: Adolat, 2007. B. 672.
3. Davlat va huquq nazariyasi: Darslik / prof. X.T. Odilqoriyev tahriri ostida. - "T.: Sharq, 2009. B. 277.

4. O‘zbekiston huquq ensiklopediyasi / Nashr uchun masul R.A. Muxitdinov va boshliq; masul muxarrir N. Toychiev. - T.: Adolat, 2010. B. 140
5. Nurumbetova, S. (2022). VAIN ASPECTS OF PRACTICAL RELIGIOUS EXAMINATION IN THE INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO PROHIBITED RELIGIOUS MATERIALS. Science and Innovation, 1(6), 108-113.
6. Karimov, K. (2021). Туркестонда маҳаллий бошқарув тизимида қозилик маҳкамалари фаолияти тарихидан. FarDU. Ilmiy xabarlar.
7. Нурумбетова, С. КИБЕРТЕРРОРИЗМНИНГ А. (2022). МИНТАҚАВИЙ КИБЕРМАЙДОНДАГИ ХАВФСИЗЛИКГА НИСБАТАН КЎРСАТАДИГАН ЯНГИ ТАҲДИДЛАРИ. ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ, 7(5).
8. Каримов, К. С., Камбарова, Ш. А., & Бахриддинов, К. Н. (2022). Историко-правовое исследование документов о социальных отношениях колониального периода в Туркестане. Вестник КазНПУ имени Абая серия «Юриспруденция», 70(4).